

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους (25 Μαρτίου 1935)

2 Σεπτεμβρίου 2010

Papadopoulos Hrisostomos

Στα πρώτα χρόνια της τουρκικής δουλείας, στους Έλληνες δεν επιτρεπόταν να ανοίξουν δημόσια σχολεία εκτός των ναών και Μοναστηριών. Όταν, στη συνέχεια, υπό την προστασία των συμπατριωτών που κατείχαν σημαντικές θέσεις στην Υψηλή Πύλη, οι Έλληνες άρχισαν να ανοίγουν σχολεία, τα ονόμαζαν «σωφρονιστήρια τῶν νέων». Αλλά και αυτά τα σχολεία διετέλεσαν υπό την αιγίδα και την άμεση εποπτεία της Εκκλησίας. Ως εκ τούτου, η πνευματική ανάπτυξη της ελληνικής νεολαίας πραγματοποιόταν «ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς θρησκείας»...

Η δημοσιευμένη αυτή εισήγηση διαβάστηκε το 1935 με την ευκαιρία της επετείου της ελληνικής επανάστασης του 1821 και μπήκε, μεταξύ άλλων πανεπιστημιακών εισηγήσεων της Ακαδημίας Αθηνών, στο βιβλίο «1821», που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1977, με τη φροντίδα του ιδρύματος του Κώστα και της Ελένης Ουράνη. Στην εισήγηση, μέσα από έντονα παραδείγματα, αναδειχνεται ο εξαιρετικός ρόλος της Εκκλησίας στη διατήρηση της εκπαίδευσης του υπόδουλου ελληνικού χώρου, γεγονός το οποίο, σε μεγάλο βαθμό, ήταν εγγύηση για την επιβίωση του ελληνικού έθνους στις δύσκολες συνθήκες της Τουρκοκρατίας.

Μέρος Πρώτο

Ἡ μεγάλη σημερινὴ ἐπέτειος ἀναπαριστᾷ εἰς τοὺς νοερούς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς ἐκάστου Ἕλληνοσ τὸν μακρὸν καὶ ἔνδοξον ἀγῶνα, διὰ τοῦ ὁποῦ ἀπεδόθη ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν κοιτίδα αὐτῆς. Ταυτοχρόνως ὁμως προβάλλει καὶ τὸ ἐρώτημα, πῶς προπαρασκευάσθη τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὸν μοναδικὸν ἐκεῖνον ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ἀγῶνα; Ἄλλ' ἢ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν θὰ εἶναι ἀκριβής, ἂν μὴ ἐξετασθῇ τὸ πῶς ἔζησε τὸ Ἔθνος κατὰ τοὺς μετὰ τὴν πολυθρήνητον ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως βαρεῖς τῆς δουλείας χρόνους, τίνες ὑπῆρξαν οἱ παράγοντες, οἵτινες ὄχι μόνον συνεκράτησαν αὐτὸ ἐν μέσῳ τῆς ἀπεριγράπτου ἐκείνης συμφορᾶς, ἀλλὰ καὶ προπαρασκεύασαν αὐτὸ πρὸς ἀναγέννησιν καὶ ἀπελευθέρωσιν. Ἀναμφιβόλως δὲ εἰς τῶν πρωτίστων πνευματικῶν παραγόντων ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς ὑποστηρικθεισα ἑλληνικὴ παιδεία.

Ἀνάγκη, πρὸ παντός, νὰ λεχθῇ ὅτι, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (610 - 641), καθ' ἣν διεξήχθησαν οἱ πρῶτοι μεγάλοι ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀράβων, οὐδέποτε ἐσβέσθη ἐν Βυζαντίῳ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, ὀρθῶς δὲ παρετηρήθη ἡδη ὑπὸ τοῦ Ἑσσελιγγ, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ, ὑφ' ἣν ἔννοιαν γίνεται λόγος διὰ τὴν Δύσιν, ἐν ἣ κατὰ τὸν μεσαίωνα εἶχεν ἐπικρατήσει βαθὺ σκότος. Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε πάντοτε φαεινοτάτη καὶ περιλάμπρος ἐστία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Κατ' αὐτὰς ἔτι τὰς παραμονὰς τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως, παρὰ πάσας τὰς ἐξωτερικὰς περιπετείας καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἤκμαζον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν Μυστρᾷ τῆς Πελοποννήσου, πολὺ δὲ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ οὐχὶ μετ' αὐτήν, ὡς συνήθως λέγεται, ἦρξατο ἡ ὑπὸ ἑλλήνων σοφῶν μεταλαμπάδευσις τῶν φώτων εἰς τὴν Δύσιν, ἐν ἣ ἐπηκολούθησεν ἡ ἀναγέννησις. Ὡς ἦτο ὁμως ἐπόμενον ἡ ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως ἐσήμανε τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, οὗτινος ἀγλαὸς καρπὸς ὑπῆρξεν ἡ παιδεία. Τὴν ἐξαφάνισιν δὲ τῆς παιδείας ἐθρήνει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν Πατριάρχης ΚΠόλεως Γεννάδιος Σχολάριος, ὅστις ὑπῆρξεν εἰς τῶν σπουδαιότερων ἀντιπροσώπων τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ σοφίας πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ εὐθὺς μετ' αὐτήν. Ἐν τινι ἐγκυκλίῳ του θρηνῶν ὡς ἄλλος προφήτης Ἱερεμίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ συντριμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔλεγε, πρὸς τοῖς ἄλλοις «Ἦν σοφὸν τὸ Γένος ἡμῶν, ἔνδοξον, γενναῖον, φρόνιμον, ἀνδρεῖον, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὑποτάξαν εἰς μοναρχίαν καὶ μὴν καὶ τῇ κατ' ἀρετὴν σπουδῇ τε καὶ ἀγιωσύνη... Ἄλλὰ νῦν, φεῦ τῶν κακῶν, ἀπώλετο πᾶν. Ἐάλω γὰρ ἡ Κωνσταντινούπολις...»⁽¹⁾ Ἐκ τῶν ἀνεκτιμήτων πνευματικῶν θησαυρῶν αὐτῆς ἦσαν αἱ Βιβλιοθήκαι, ἀριθμοῦσαι ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας κωδίκων, ἀλλὰ πᾶσαι κατεστράφησαν, ἐλάχιστα δὲ λείψανα τῶν κωδίκων διεσώθησαν⁽²⁾. Ἡ ἐρήμωσις καὶ καταστροφὴ ὑπῆρξε γενικὴ, οἱ δὲ διδάσκαλοι τῶν γραμμάτων καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες ἀπεδήμησαν ἀπέλπιδες εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως, θλιβόμενοι διότι οἱ μὲν δυτικῶν ὠφελοῦντο ἐκ τῶν φώτων τῶν Ἑλλήνων, ἡ δὲ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἐβυθίζετο εἰς βαθὺ σκότος⁽³⁾. Ἐκφραστικώτατα δ' ἔγραφε βραδύτερον ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὅτι οἱ ὀλίγοι ἀναφαινόμενοι λόγιοι

ἄνδρες ἦσαν «ἀμυδρὰ καὶ διψαλέα λυχνάρια, κείμενα μεταξύ παχυτάτου σκότους»⁽⁴⁾. Πρὸ τοῦ Κούμα ἕνα αἰῶνα μετὰ τὴν ἄλωση ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς μετὰ πικρίας καὶ θλίψεως ἔγραφε πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, φιλέλληνα καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης, ὅτι πάντα τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν τόπων μετώκησαν εἰς τὴν Δύσιν, ἡ σοφία, αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, ἡ εὐγένεια, ὁ πλοῦτος, ἡ παιδεία, καὶ ὁ λοιπὸς τῶν χαρίτων χορὸς «ἑλληνικῶν δὲ χαρίτων τὸ κλέος βαρὺς ὤλεσεν αἰῶν»⁽⁵⁾. Αἱ ἀποδημίας τῶν λογίων εἰς τὴν Δύσιν προὐκάλεσαν μεγίστην σπάνιν διδασκάλων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἰδίως διὰ τὴν διδασκαλίαν ἀνωτέρων μαθημάτων⁽⁶⁾. Παρὰ ταῦτα ὅμως οἱ Ἕλληνες βαθύτατα συνησθάνοντο τὴν σημασίαν τῆς παιδείας μετὰ τὴν μεγάλην συμφορὰν τῆς ἀπώλειας τῆς ἐλευθερίας⁽⁷⁾ καὶ ὑπῆρχον μὲν οἱ φρονούντες, ὅτι τὸ πᾶν ἤδη ἀπώλετο καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνακύψῃ τὸ ἑλληνικὸν Γένος, μετὰ τούτων δὲ κατελέγετο καὶ ὁ πολὺς Βησσαρίων Νικαίας, ἐν Ρώμῃ ἐκλεγείς Πατριάρχης ΚΠόλεως καὶ δις τεθεὶς ὑποψήφιος Πάπας Ρώμης, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ξένοι φιλέλληνες ἐνθουσιῶντες ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς⁽⁸⁾.

Ὅντως ἡ θεία Πρόνοια ἠγρύπνει ἐπ' αὐτῆς, παρὰ πᾶσαν δὲ ἀνθρωπίνην προσδοκίαν τὰ ζώπυρα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, δειλὰ κατ' ἀρχάς, θαρραλέωτερα ὕστερον, ἀνέκυπτον ἐκ μέσου τοῦ σκότους. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι οἱ Τοῦρκοι ἀναγνωρίσαντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἐκκλησίας ὑπαρξίν καὶ παραχωρήσαντες ἱκανὰς προνομίας εἰς τὸν Κλῆρον ἠνέχθησαν τὴν ὑπ' αὐτῆς προστασίαν τῶν γραμμάτων, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ἐθεώρησαν τὴν διδασκαλίαν τῶν παιδῶν καὶ τὴν καθόλου ἐκπαίδευσιν ὡς ἐκκλησιαστικὴν λειτουργίαν, οἷα τῷ ὄντι ἀνεδείχθη σὺν τῷ χρόνῳ. Οὕτω δ' ἡ παιδεία συνεδέθη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις σπουδαιότατον μέλημα κατέστησεν αὐτῆς τὴν πνευματικὴν τοῦ λαοῦ ἀνάπτυξιν⁽⁹⁾. Οἱ νάρθηκες τῶν ναῶν καὶ οἱ οἴκοι τῶν λογιωτέρων κληρικῶν μετεβλήθησαν εἰς Σχολὰς. Ἔνεκα δὲ τοῦ σεβασμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ τοῦρκοι ἀκωλύτως ἐπέτρεψαν τὴν ὑπαρξίν Σχολῶν ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, ὧν τὰ πλεῖστ' ἀπέβησαν «ἄσυλον ἀπαραβίαστον τῶν ἐπιστήμων καὶ τῶν γραμμάτων»⁽¹⁰⁾. Ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν Σχολῶν τούτων, ἡ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Φιλοσόφου, παρὰ τὴν Δημητσάναν, ὕστερον δ' ἐν αὐτῇ τῇ Δημητσάνῃ ἀναδιοργανωθεῖσα ὑπὸ λογίων μοναχῶν καὶ λειτουργήσασα Σχολή, ὡς παρατηρήθη ἤδη, παρέσχεν εἰς τὸ Γένος ὑπερεκατὸν ἀνωτάτους ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας, Πατριάρχας καὶ Ἐπισκόπους⁽¹¹⁾. Ὁμοίως καὶ αἱ ἐν ἄλλαις Μοναῖς λειτουργήσασα Σχολαί.

Καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μὲν χρόνους τῆς δουλείας δὲν ἐπέτρεπον οἱ κατακτηταὶ τὴν ἐλευθερίαν ἴδρυσιν δημοσίων Σχολῶν, ἐκτὸς τῶν ναῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων, ὅταν δὲ βραδύτερον οἱ Ἕλληνες, διὰ τῆς προστασίας τῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ ἰσχυόντων ὁμογενῶν, ἴδρουν δημοσίας Σχολὰς, ἐχαρακτήριζον ταύτας ὡς «σωφρονιστήρια τῶν νέων», ἵνα ἐπιτυχάνωσιν ἀδείας ἰδρύσεως αὐτῶν καὶ λειτουργίας⁽¹²⁾. Ἄλλως τε καὶ αὐταὶ αἱ Σχολαὶ διετέλεσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἄμεσον τῆς Ἐκκλησίας ἐποπτείαν. Ὅθεν ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας συνετελεῖτο «ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς θρησκείας». Ἡναγκάζοντο δὲ οἱ διδάσκαλοι καὶ λαϊκοὶ ὄντες νὰ ἐνδύωνται συνήθως ὡς μοναχοί, ἵνα φαίνωνται ὅτι ἐν ταῖς Σχολαῖς ἐδίδασκον μόνον τὰ τῆς θρησκείας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ οἱ μαθηταὶ φοιτῶντες εἰς τὰς Σχολὰς ἐφόρουσαν συνήθως μακρὸν ἐπενδύτην καὶ μέλανα πῖλον. Εἷς σπουδαστὴς τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τέλει τοῦ ἰστ' αἰῶνος, ὁ Χριστοφόρος Ἄγγελος (+ 1638), ὑπέστη μεγάλην περιπέτειαν, διότι θελήσας νὰ φορέσῃ ἐπενδύτην ζωροῦ χρώματος ὑπεβλήθη εἰς φρικώδη βασανιστήρια, ἵν' ἀλλαξοπιστήσῃ, ἐκληφθεὶς ὡς ξένος κατάσκοπος, ἐνῶ ἀπλούστατα ἐφόρει μοναχικὸν ἐπενδύτην⁽¹³⁾. Ἐνιαχοῦ ἀπηγορεύετο ἡ φοίτησις τῶν παιδῶν εἰς Σχολὰς, ὁπότε οὗτοι ἠναγκάζοντο τὴν νύκτα νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τοὺς ναοὺς καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς κανδήλας νὰ διδάσκωνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου.

Συνηθέστερα δὲ ἦσαν τὰ λεγόμενα «Κοινὰ Σχολεῖα», ἰδρυόμενα ἐν ταῖς Μοναῖς, ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἐν τοῖς οἴκοις τῶν κληρικῶν, ἐν τε ταῖς πόλεσι καὶ ἐν τοῖς χωρίοις⁽¹⁴⁾. Σπανίως ὑπῆρχον διὰ τὰς σχολὰς αὐτὰς λαϊκοὶ διδάσκαλοι, συνήθως δὲ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἐπίσκοποι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοί. Οἱ φοιτῶντες εἰς αὐτὰς παῖδες διέτριβον ἐν τῇ Σχολῇ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀρχόμενοι καὶ λήγοντες τὰ μαθήματα διὰ προσευχῆς, ἣς μέρος ἀπετέλει καὶ ὁ 104ος Ψαλμὸς τοῦ Δαυΐδ πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ φρονηματισμὸν τῶν ἑλληνοπαιδῶν. Κοινὸν πρόγραμμα διδασκαλίας δὲν ὑπῆρχεν, οὔτε κοινὴ διεύθυνσις τῶν Σχολῶν. Ταῦτα πάντα ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἐκασταχοῦ διδασκάλων, ἐκ τῆς μορφώσεως καὶ ἱκανότητος αὐτῶν. Συνήθως ὅμως ἐδιδάσκοντο ἐν αὐταῖς οἱ παῖδες γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀριθμητικὴν, ἐνιαχοῦ δὲ, πρὸς τούτοις, στοιχεῖα ἱστορίας καὶ φυσικῆς. Ἡ διάρκεια τῶν σπουδῶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς προόδου ἐκάστου μαθητοῦ, παρατεινομένη συνήθως ἐπὶ τρία, τέσσαρα ἢ καὶ πέντε ἔτη⁽¹⁵⁾. Ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς ἔλεγε περὶ τῶν νέων ὅτι «οἱ περισσότεροι γενειάζουσι εἰς τὸ

σχολεῖον»(16).

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 11ο αἰῶνος ἤρξαντο ἰδρυόμενα τὰ λεγόμενα «Ἑλληνικὰ σχολεῖα», «Μουσεῖα», «Ἑλληνομουσεῖα», ἅτινα καὶ «Γυμνάσια» βραδύτερον ἐκαλοῦντο. Ἐν αὐτοῖς ἐδιδάσκοντο ἢ διαλεκτικῆ, ρητορικῆ καὶ ἠθικῆ, ἢ ἑρμηνεία πεζῶν καὶ ποιητῶν Ἑλλήνων ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν συγγραφέων, ἢ ἑρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ λοιπὸς κύκλος τῶν μαθημάτων τῆς θύραθεν καὶ ἱερᾶς παιδείας, κατὰ πρόγραμμα ὠρισμένον(17).

Ἄλλ' ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ διδάσκοντος, ὅστις συνήθως ἦτο εἷς καὶ μόνος, ἔχων βοηθὸν ἓνα τῶν ἰκανωτέρων μαθητῶν. Τοιαῦτα παιδευτήρια ὑπῆρχον ἐν πᾶσαις σχεδὸν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν, ἀκμάζοντα κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα, ὡσαύτως ἐν Ἰασίῳ καὶ Βουκουρεστίῳ(18), ἐν ταῖς ἐνετοκρατουμέναις πόλεσιν, ἐν αὐτῇ τῇ Ἐνετίᾳ, ἐν Παταβίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου ὑπῆρχον Ἑλληνες(19). Τὸ δὲ πρὸς προσηλυτευτικοὺς σκοποὺς ἰδρυθὲν ἐν Ρώμῃ Κολλέγιον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου οὐ μικρὸν συνετέλεσεν ἀρνητικῶς εἰς τὴν καθόλου τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους πνευματικὴν ἀναπτύξιν(20).

Ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν Σχολείων ἢ Γυμνασίων ὑπῆρχον καὶ αἱ «Ἀκαδημίαι», αἵτινες, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, κατ' ὄνομα κυρίως διέφερον αὐτῶν, ἔχουσαι μόνον εὐρύτερον θεολογικὸν πρόγραμμα. Τοιαύτη, κατ' ἐξοχίην, ἦτο ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀλώσεως ἀνεδείχθη περιφανεστάτη τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐστία, τυχοῦσα τῆς προστασίας φιλόμουσων Πατριαρχῶν(21). Μετὰ τὸν Γεννάδιον Σχολάριον τὴν Ἀκαδημίαν ἐπροστάτευσαν κατὰ τὸν 15ο αἰῶνα οἱ Πατριάρχαι Διονύσιος β' (1546 -1555) καὶ ἰδίᾳ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωάσαφ β', ὁ Μεγαλοπρεπῆς (1555-1565), ὅστις καὶ ἐκ Ρωσίας ἐζήτησε βοηθείας ὑπὲρ αὐτῆς, συντόνως ἐργαζόμενος καὶ ἐλπίζων, ὡς ἔγραφε, ν' ἀναδείξῃ λογίους ἱεράρχας καὶ λαϊκοὺς μεμορφωμένους χριστιανούς. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρῶτος Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς μετὰ τὴν ἄλυσιν ἐχηρημάτισεν ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης, ὅστις εἶχε διδάξει ἐν αὐτῇ πρὸ τῆς ἀλώσεως. Ὁ Πατριάρχης Διονύσιος, πρὸ τοῖς ἄλλοις, εἶχε προσκαλέσει εἰς Κωνσταντινούπολην, τῇ ὑποδείξει τοῦ μητροπολίτου Ναυπλίας Μιχαὴλ Σοφianoῦ, ὡς διδάσκαλον τὸν ἐκ Ζακύνθου Ἑρμόδωρον Λήσταρχον, ὁ δὲ Ἰωάσαφ προσεκάλεσεν ἐκ Ναυπλίου τὸν Ἰωάννην Ζυγομαλᾶν, ἄνδρα ἐλλογιμώτατον, «ἵνα μεταδῶ γράμματα

- οὐδεὶς γὰρ ἦν τότε διδάσκων γράμματα»(22). Ἐν τέλει δὲ τοῦ αἰῶνος, ἐπὶ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β', προσεδόθη νέα ὠθησις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας καὶ διὰ τῆς συγκεντρώσεως λογίων ἀνδρῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διὰ τῆς συγχρόνου δράσεως τῶν διαπρεπεστάτων Ἱεραρχῶν Μελετίου Πηγά, Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Γαβριὴλ Σεβήρου, Μητροπολίτου Φιλαδελφείας καὶ Μαξίμου Μαργουνίου, Ἐπισκόπου Κυθήρων. Αἱ πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους πολύκροτοι σχέσεις οὐ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἀλλὰ, κυρίως εἶπεν, πάντες οἱ Ἑλληνες, ἡγουμένου τοῦ Κλήρου, συνησθάνοντο τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς παιδείας. Ἡ συναίσθησις αὕτη ἐξεδηλώθη καὶ ἐν τῇ ἐνδημούσῃ Συνόδῳ τοῦ 1593, ἐν τῷ ναῶ τῆς Παμμακαρίστου συνελθούσῃ καὶ ἐκδόουσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐξῆς διάταξιν: «ὦρισεν ἡ ἁγία Σύνοδος ἕκαστον Ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν δυναμένην ποιεῖν ὥστε τὰ θεῖα καὶ ξερὰ γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἐὰν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχωσιν»(23). Κατὰ τὴν διάταξιν ταύτην ἐφιλοτιμήθησαν οἱ Πατριάρχαι καὶ Ἀρχιερεῖς νὰ συστήσωσι Σχολὰς καὶ νὰ ὑποστηρίξωσι διδασκάλους καὶ μαθητάς. Ἄλλ' ἢ ἀπερίγραπτος κακοδαιμονία καὶ πενία τοῦ Γένους περιῆγε τοὺς διδασκάλους εἰς δεινὴν θέσιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ Ἱερεμίου εὐρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Στέφανος Γερλάχιος (Gerlach), εἶδε τὸν διαπρεπέστατον διδάσκαλον τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Μανουὴλ Μαλαζόν, ἄνδρα γέροντα καὶ πτωχόν, διδάσκοντα τοὺς ἑλληνοπαιδὰς ἐντὸς μικροῦ καὶ ἀθλίου δωματίου, ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου ἐκρέμαντο ξηροὶ ἰχθύες (τσῖροι) , ἐξ ὧν ἐτρέφετο ὁ διδάσκαλος, ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐξ ἀντιγραφῆς χειρογράφων(24). Οὐχ' ἦπτον ὁ Μαλαζὸς κατέλιπε συγγράμματα, ἄξια τῆς πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνης τοῦ Γένους, ἀνέδειξε δὲ πολλοὺς μαθητάς, ὡς διδάσκαλος ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ Κωνσταντινουπόλεως(25).

Ταύτην δ' ἐνθέρμως ὑπεστήριξε κατὰ τὸν ἐφεξῆς αἰῶνα ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὁ πολύτλας Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μέγα μέρος τῆς ἐκτάκτου δραστηριότητος αὐτοῦ εἰς αὐτὴν καὶ τὴν παιδείαν καθόλου ἀφιερῶσας. Συνέπεσε δ' ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ διδάσκαλος διαπρεπέστατος, ὁ Θεόφιλος

Κορυδαλλεύς, ὃν προσκαλέσας ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου τέως ἐδίδασκε, κατέστησε διευθυντὴν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ὁ Λούκαρις. Ὁ Κορυδαλλεύς ὑπῆρξε, κατὰ τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν, «οὐκ ἄμυδρον ἄστρον φιλοσοφίας» ἐγένετο δὲ πρῶτος εἰσηγητὴς παρ' ἡμῖν τῆς διδασκαλίας τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἐν ταῖς Σχολαῖς, πολλαχοῦ διδάξας καὶ μεγάλως ὠφελήσας τοὺς Ἑλληνας(26). Μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως, καίτοι ἐπὶ μικρὸν ἐν αὐτῇ εἰργάσθη, ὁ Κορυδαλλεύς. Τὸ ἔργον αὐτοῦ λαμπρῶς καὶ εὐδοκιμώτατα ἐξηκολούθησεν ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης, πολλοὺς ἀναδείξας μαθητάς(27). Ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β', ἐγένετο τὸ πρῶτον σκέψις περὶ ἰδρύσεως Τυπογραφείου ἐν Κωνσταντινουπόλει(28), ἀλλὰ μόλις τῷ 1627 ὁ μεγαλοπράγμων Κύριλλος Λούκαρις ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ τοιαύτην σκέψιν ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους καθόλου, πρῶτος αὐτὸς καὶ ἰδρυτὴς Τυπογραφείου γενόμενος(29). Τελευτῶντος τοῦ ιζ'. αἰῶνος μέγας τῆς Σχολῆς προστάτης καὶ χορηγὸς ἐγένετο ὁ ἐκ Καστορίας Μανωλάκης, ὅστις δι' ἠγεμονικῶν ὄντως χορηγιῶν καὶ ἄλλας Σχολὰς πολλαχοῦ ἵδρυσεν ἢ ἐπροστάτευσεν(30). Πάντες οἱ ἐξέχοντες ἄνδρες τοῦ Γένους συνίστων τὴν παιδείαν καὶ ὑπεδείκνυον τὴν μεγίστην αὐτῆς σημασίαν(31) καὶ πάντες σχεδὸν οἱ διαπρεπεῖς λόγιοι Ἑλληνας τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξαν ἢ διδάσκαλοι ἢ τρόφιμοι τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος (+ 1708) οὐ μόνον ἐμαθήτευσεν καὶ ἐδίδαξεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ ἑπταετίαν ὄλην (1665-72) ἀσκῶν ταύτοχρόνως καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ, ἀλλὰ καὶ ἐδαπάνησεν ἐκ τῶν ἰδίων πρὸς ἔκδοσιν τῶν σπανιζόντων τότε βιβλίων καὶ διδακτικὰ ἐγχειρίδια συνέγραψεν(32). Αἱ δεινὰ τῆς Ἐκκλησίας περιστάσεις καὶ αἱ ἐσωτερικὰ ἀνωμαλίας συνεπήγαγον τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἀλλὰ τῷ 1691 ἀνασυνέστησεν αὐτήν, ἀναζωπυρήσας τὴν καθόλου παιδείαν ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Β'. Ἀκαρνὰν (+ 1702), ἐδίδαξε δέ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐν τῇ Σχολῇ ὁ διαπρεπέστατος θεολόγος Σεβαστὸς Κυμνήτης (+ 1702) καὶ ὁ Γεράσιμος Ἀκαρνὰν(33). Γενναίους προστάτας ἡ Σχολὴ εὔρε κατὰ τὸν ιη'. αἰῶνα τοὺς Πατριάρχας Γαβριὴλ Γ'. (1703 - 1707) καὶ Σεραφεῖμ (1757 - 1760), ἐφ' ὧν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐδίδαξαν ὁ Δωρόθεος Λέσβιος (+ 1753), ὁ Νικόλαος Κριτίας (+ 1767), ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις (+ 1806) καὶ Σέργιος ὁ Μακραῖος (+ 1819) , ὁ συγγραφέας καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν.

Μέγας ὡσαύτως προστάτης τῶν γραμμάτων καθόλου ἀνεδείχθη ὁ διαπρεπεῖς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουὴλ Χαντζερῆς, δις πατριαρχεύσας (1767-68, 1773-74) καὶ διακριθεὶς διὰ τῆς ἐκτάκτου δραστηριότητος καὶ τῆς διοικητικῆς ἱκανότητος, τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς εὐγλωττίας. Ἐν μέσῳ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου καὶ Ἐθνάρχου καθηκόντων εὐτυχήσας νὰ ἔχη συγχρόνους ἱκανοὺς διδασκάλους πρῶτιστον ἐθεώρησε τὴν προστασίαν τῆς παιδείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων «διδασκάλοις ἀδιαλείπτως ὁμιλῶν καὶ ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ ἀτρύτως φιλοπονῶν»(34). Ἐπ' αὐτοῦ δέ, ὡς παρετηρήθη ἤδη, καὶ διὰ τῆς προστασίας αὐτοῦ ἤρξαντο παρ' ἡμῖν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μεταφράσεις δοκίμων ξένων συγγραφέων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, θεωρεῖται δ' ὁ Σαμουὴλ ὡς εἷς τῶν πρῶτων ἀναπτύξαντων τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν γλῶσσαν(35), ἥς, κατὰ τὸν Ἰάκωβον Ρίζον Νερουλόν, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις «ὑπῆρξε τὸ πρότυπον πάντων ὅσοι συνέγραψαν μετ' αὐτὸν ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Κοραῆ»(36).

Ἀξιοσημεῖωτος δ' εἶναι ἡ δρᾶσις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ὑπὲρ τῆς παιδείας. Διότι οὗτοι, ἕνεκα τῶν ζητημάτων τῶν ἀγίων Τόπων διαρκῶς περιοδεύοντες, οὐ μόνον συμμετεῖχον τῶν γενικῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας, ἰδρύνοντες Σχολὰς, ὅπου τοιαῦτα δὲν ὑπῆρχον, ἢ μεριμνῶντες περὶ οἰκονομικῆς ἐξασφαλίσεως τῶν ἤδη ὑφισταμένων, ἀλλὰ καὶ Τυπογραφεῖα ἵδρυσον, ὡς ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ Ἰασίῳ, καὶ συγγράμματα ἐδημοσίευσεν καὶ τὸ δὴ σπουδαιότερον περισυνέλεγον χειρόγραφα, καταρτίζοντες Βιβλιοθήκας. Εἰς τὰς μερίμνας αὐτῶν ταύτας ὀφείλεται ἡ Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἡ τε ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποκειμένη καὶ ἡ ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίῳ τοῦ Ἁγίου Τάφου(37). Εἰς παρομοίας ἐνεργείας τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας ὀφείλεται καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Καΐρου νῦν εἰς Ἀλεξανδρείαν μετενεχθεῖσα. Ἀλλὰ, καθόλου εἰπεῖν, ὡς κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας οὕτω καὶ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἡ Ἐκκλησία μετὰ πολλῆς προσοχῆς περισυνέλεξε τὰ φιλογολικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν Μονῶν καὶ τῶν Πατριαρχείων, καίτοι, δυστυχῶς, καθ' ὄλην ταύτην τὴν ἐποχὴν ἐξηκολούθησεν ἡ σύλλησις τῶν χειρογράφων ἐκ τῶν Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ φυγάδευσις αὐτῶν(38). Αἱ Βιβλιοθήκαι δ' αὐταὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἐν Ἱερουσαλὴμ, Σινᾶ, Πάτμῳ, ἐν ταῖς τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω καὶ ἐν ταῖς ἀπανταχοῦ Μοναῖς, καὶ ἄλλαι δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων, πρόκεινται ἐν ἐπὶ πλέον τεκμήριον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ κινήσεως τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς(39).

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἰδρυθεῖσα ἡ ἐν Πάτμῳ Ἀκαδημία ἤχθη εἰς μεγάλην ἀκμὴν. Ἰδρυτὴς τῆς Ἀκαδημίας ταύτης ὑπῆρξεν ὁ μοναχὸς Μακάριος Καλογεράς, Πάτμιος τὴν πατρίδα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου μετέβη ἵνα σπουδάσῃ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ, ὑπῆρξε προστατευόμενος καὶ μαθητὴς τοῦ ἐξ Ἰθάκης Ἀγαπίου Βουλυσμά, ὅστις βραδύτερον ἐδίδασκεν ἐν Ἀθήναις (+ 1739) καὶ τοῦ Ἰακώβου Γιακουμῆ, διδασκάντων εἰς αὐτὸν τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Τελείως καταρτισθεὶς ὁ Μακάριος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἵδρυσεν παρά τὴν Μονὴν τῆς Πάτμου τῷ 1713 τὴν περίφημον καταστάσαν Ἀκαδημίαν τῆς Πάτμου(40). Κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐφοίτων ὀλίγοι παῖδες ἐκ Πάτμου, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ προσλάβῃ ἢ μικρὰ νῆσος ζωηροτάτην κίνησιν ἐκ τῆς συρροῆς φοιτητῶν ἐξ ἀπασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Μαθητὴς τῆς Ἀκαδημίας ἐχρημάτισεν ἐπὶ τοῦ Μακαρίου καὶ ὁ περιηγηθεὶς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ῥώσος ὁ Γρηγορόβιτς Μπάρσκη, πολλὰς παρασχὼν περὶ τῆς Σχολῆς πληροφορίας(41). Ὁ Μακάριος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ὁ μόνος τῆς Ἀκαδημίας καὶ διευθυντὴς καὶ διδάσκαλος. Ἐδίδασκε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν. Τῷ 1720 ἐξῆλθον οἱ πρῶτοι ἀπόφοιτοι τῆς Ἀκαδημίας, ἐκ τούτων δὲ ὁ Ἰάκωβος Πάτμιος, ὁ διαπρεπέστερος τῶν μαθητῶν καὶ ἐφάμιλλος τοῦ Μακαρίου, μετέδωκε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην, ὅπου θαυμασιῶς εἰργάσθη ὡς διδάσκαλος, ἰδρυτὴς γενόμενος καὶ τῆς Σχολῆς τῶν Ἱεροσολύμων(42). ὁ Μακάριος προσελάμβανεν ἐν τῷ πολυμόχθῳ ἔργῳ του ὡς βοηθοὺς τοὺς ἀρίστους τῶν μαθητῶν, ὡς τὸν Ἰάκωβον Πάτμιον καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου τὸν Γεράσιμον Βυζάντιον(43). Τῷ 1729 ἠναγκάσθη νὰ προσθέσῃ νέα οἰκοδομήματα διὰ τὴν στέγασιν τῶν ἀθρόως προσερχομένων φοιτητῶν, οἵτινες ὑπερέβαινον πολλακίς τοὺς 200. Εἶχε δὲ ἀπανταχόθεν τόσας δωρεὰς τῶν φιλομούσων, ὥστε τῷ 1745 κατέθηκεν ἐπὶ τόκῳ τὸ μέγα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ποσὸν 3.500 γροσίων, πρὸς συντήρησιν τῶν διδασκάλων τῆς Ἀκαδημίας. Ταύτην δὲ ὑπεστήριζεν οἰκονομικῶς καὶ ἡ Μονὴ τῆς Πάτμου.

Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ὁλόκληρα ἔτη εἰργάσθη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ὁ Μακάριος, ἀπολαύων τοῦ παγκοίνου σεβασμοῦ οὐχὶ μόνον τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων, ἀνέδειξε δὲ μακρὰν σειρὰν μαθητῶν, δι' ὧν μετέδωκε πανταχοῦ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἀπέθανε δὲ τῇ 17 Μαρτίου 1737 καταλιπὼν καὶ τινα συγγράμματα.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐν τῇ Πατριάδι Σχολῇ ἐξηκολούθησαν ὁ Γεράσιμος Βυζάντιος (+ 1740), ὁ Βασίλειος Κουταλιανὸς (+ 1773) καὶ ὁ Δανιὴλ Κεραμεὺς (+ 1801), ἐφ' οὗ καὶ πάλιν ἡ Σχολὴ ἤκμασε, πολλοὺς ἀναδείξασα μαθητάς. Οὗτοι δὲ, ὅπου μετέβαινον, ἢ ἐδίδασκον ἐν ταῖς ὑπαρχούσαις Σχολαῖς ἢ καθίδρυσον νέας τοιαύτας(44).

Σημειώσεις

1. Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων, 11, 1914, σ. 465.

2. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, 3, σ. Ο'. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Ὁ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Βιβλιοθήκης τοῦ Σεραίου κώδιξ τῆς Ὀκτατεύχου, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1909.

3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ἔκδ. Ε') 5, σ. 18 ἐξ. Ὁ Villemain, Lascaris, Paris 1826, 11, 136, ἐσημείωσεν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων περιφανέστεροι ἠδύναντο ν' ἀναδειχθῶσι καὶ θαυμαστότεροι ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ὑπ' ἄλλας συνθήκας ἐργαζόμενοι.

4. Κ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ΙΒ, σ. 554.

5. Martini Crusii, Turcograecia, Basileae, 1884, σ. 216.

6. Ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς (Κ. Σάθα, Παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, Ἄθ. 1872, σ. 12) βραδύτερον ἔγραψεν «Εἰς τέτοιαν κακὴν τύχην κατήντησε τὸ πάλαι μακαριστὸν Γένος ἡμῶν τῶν Γραικῶν, ὥστε μόλις τώρα εὐρίσκεται, διδάσκαλος ὁποῦ νᾶναι ἱκανὸς νὰ διδάσκῃ τοὺς νέους καὶ τὴν γραμματικὴν τέχνην, πόσω μᾶλλον ρητορικὴν καὶ λογικὴν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν καὶ τᾶλλα τῆς φιλοσοφίας μέρη».

7. Ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος (Ἐπιστολαί, Φιλίστωρ, 4, Ἀθήναι, σ. 67), γράφων πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Διονύσιον β'. (1546-55) ἔλεγε «τὸ βέλτιστον ἡμῖν, ἡ πατρίς, ἀπώλετο, ὁμοῦ τε ταύτη καὶ τὰ ἀγαθὰ ἔρρει πάντα

- παραλειφθῆτω κἄν ἡ παιδεία. Εἰ δὲ συμβῆ καὶ ταύτην ἐπιτριβῆναι, τί δεῖ πλέον Ἑλληνας ζῆν».

8. Ὁ φιλέλλην Γερμανὸς Ἰωακεῖμ Καμεράριος (+1574) γράφων πρὸς Ἑλληνας φίλους τοῦ ἐνεθυμήθη τὸν περὶ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν χρησμὸν «Ἄσκὸς βαπτίζει, δύναμι γέ μὴν οὐ θέμις» καὶ προσέθετε (ἐγὼ γὰρ ἐκδέχομαι τοῦτο ὡς περὶ ἅπαντος τοῦ Ἑθνους προενεχθέν».

9. Douglas, An essay of certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks, London 1803, σ. 59 παρὰ Σοφοκλ. Οἰκονόμου, Περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου, Ἀθήνησι, 1843, σ.15. Περὶ τῶν μερίμων τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῶν Σχολείων ἴδε γενικῶς παρὰ Μ. Γεδεῶν, Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ιζ'. αἰῶνα Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 8, σ. 303-6, 310-12. Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ιη'. αἰῶνα, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 8, σ. 318-321, 329-30, 334-38, 343-45. Παιδεία καὶ πτωχεῖα παρ' ἡμῖν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1896.

10. Ἰακώβου Ρίζου Νερουλοῦ, Ἱστορία τῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι (μετάφρασις ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Ὀλυμπίας Ἄββοτ) Ἀθήνησι, 1870, σ. 67. Πρβλ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσησιν ΚΠ. καταστάσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι Σχολείων, Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, 2, Ἀθήναι, 1869, σ. 204 ἔξ.

11. Ἡ Σχολὴ τῆς Μονῆς Φιλοσόφου παρὰ τὴν Δημητσάναν ἀπὸ μακροῦ χρόνου λειτουργοῦσα ἐν αὐτῇ μετηνέχθη εἰς τὴν πόλιν τῆς Δημητσάνης τῷ 1764 ὅτε ὁ σοφὸς μοναχὸς Ἀγάπιος (Ἀσημάκης Λεονάρδος) μετὰ τοῦ Γερασίμου Γκούνα ἢ Χατζηγερασίμου ἴδρυσεν δι' αὐτὴν ἴδιον κτίριον, εἰς ὃ περιέλαβεν καὶ τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς Φιλοσόφου, πλουτισθεῖσαν καὶ τεθεισαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εὐθ. Καστόρη, Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Σχολῆς καὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων, Ἐν Ἀθήναις, 1847.

12. A.R. Rangabé, Histoire litteraire de la Grèce moderne, Paris, 1877, I, 45-55.

13. E. Legrand, Bibliographie hellenique (XVII siècle) I, 111-113. III, 208-9. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, 2, σ. 238 ἔξ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου β', μέχρι Κυρίλλου Λουκάρεως, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1927, σ. 77 ἔξ.

14. M. Crusii, Turcograecia, σ. 205 ἔξ. A. Helladii, Status praesens Ecclesiae graecae, Altorfi 1714, σ. 21 ἔξ. Μ. Παρανίκα, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ Ἑθνῷ καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ἰθ'.) ἑκατονταετηρίδος, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867. Γρηγορίου Ι. Παπαδοπούλου, Λόγος περὶ τῶν προγενεστέρων ἑλληνικῶν Σχολείων (ἐκ τῆς Πανδώρας, 8, 1857) Ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 4 ἔξ. Α. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, Α, 23-24, 43-46. Γ. Χασιώτη, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως κτλ. Ὁ ἐν ΚΠ. Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 8, σ. 96 ἔξ. G. Chassiotis, L' education chez les Grecs modernes, Paris 1881, σ. 30 ἔξ. T.E. Εὐαγγελίδου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, Ἐν Ρόδῳ, 1916, σ. 5 ἔξ. Τοῦ αὐτοῦ: Τὰ ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως (1453) μέχρι τοῦ 1831 μετὰ προλεγομένων περὶ τῆς παιδείας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ τῆς διδακτικῆς μεθόδου, Ἐν Ἀθήναις, 1933.

15. G. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 15 ἔξ.

16. Κ. Σάθα, Νεοελληνικῆς φιλολογίας Παράρτημα, σ. 13.

17. A. Helladii, ἔνθ' ἄν. σ. 42-44, 54-55. Γ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἄν. σ. 6-9. Chassiotis, σ. 24-34, 91 ἔξ.

18. Θεοδώρου Ἀθανασίου, Πρωθιερέως, Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων ἐν Ρουμανίᾳ (1644-1821) καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν ἐπὶ τε τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἐδάφους, Ἀθήνησι, 1898.

19. Περί τῶν μέχρι τοῦ ἰθ'. αἰῶνος πατριαρχικῆς μερίμνης ἰδρυθεισῶν Σχολῶν, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 20, 1900, σ. 69, 93, 126, 145, 365, 382, 407, 416, 450, 460

20. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Ἱστορικαὶ μελέται, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1906, σ. 207 ἔξ.

21. Ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, «Χρυσσαλλίς» Ἀθηνῶν, 4, 1866, σ. 578. Μ. Γεδεών, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1883, σ. 30. Ματθαίου Παρανίκα, Σχεδιάσμα, σ. 15. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 34 ἔξ. Κωνσταντίνου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Πατρ. ΚΠ. Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες, Θεόδ. Ἀριστοκλέους. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1866, σ. 346 ἔξ. Περί τῶν Ἀκαδημιῶν γενικῶς ἴδε ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2, 1927, σ. 200 ἔξ.

22. Μ. Crusii, Turcograecia, σ. 20. Πρβλ. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Πρῶται σχέσεις τῶν Ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους, Ἐν Ἀθήναις, 1924, σ. 12 ἔξ.

23. Κ. Σάθα, Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ ἱερεμίου τοῦ β', Ἀθήνησι, 1870, σ. 91.

24. Μ. Crusii, Turcograecia, σ. 230. E. Legrand, Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomas, Paris, 1889, σ. 230. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), Περί τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησ. Χρονογραφίας τοῦ ἱστ'

- αἰῶνος, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1912, σ. 16 ἔξ.

25. Ματθαίου Παρανίκα, Περί τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς (1621-1691), Ὁ ἐν ΚΠ. Ἑλλην. Φιλολογικὸς Σύλλογος, 25, 1895, σ. 49 ἔξ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, Αὐτόθι, σ. 56-61.

26. T h. Meyer, Die theologische Litteratur der gr. Kirche im XVI Jahrhundert, Leipzig, 1889, σ. 9-12. Μ. Γεδεών, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 74 ἔξ. Chassiotis, ἔνθ. ἄν. σ. 92. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθήνησι, 1867, σ. 250-254. Α. Δημητρακοπούλου, Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κ. Σάθα, Λειψία, 1871, σ. 41.

27. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), Ἰωάννης Καρυοφύλλης, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1918.

28. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 9, σ. 370. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Χρονικά τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1884, σ. 92, ἔξ.

29. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Κύριλλος Λούκαρις, Ἐν Τεργέστη, 1907, σ. 46 ἔξ.

30. Μ. Γεδεών, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 124-130. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 1, 1884, σ. 175, 176. E. Legrand, Recueil des documents, grecs concernant les relations du Patriarcat de Jerusalem avec la Roumanie (Bibliothèque grecque vulgaire) Paris, 1895, σ. 81-94.

31. Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, Φροντίσματα, Ἐν Βιέννῃ, 1805, σ. 47.

32. Θ. Λιβαδᾶ, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαὶ ρ'. Τεργέστη, 1879, σ. πζ'. ἔξ. Fabricii - Harles, Bibliotheca graeca XI, 542. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Γ, 483. Cantemir, Histoire de l'Empire ottoman, Paris, 1743, 11, 37. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 37.

33. Περί τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτου, ἴδε Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Κείμενα χρήσιμα τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρουμανίας, Ἐν Βουκουρεστίῳ, 1909, σ. ιβ', ἔξ.

34. Σεργίου Μακραιῶ, Ἐκκλησ. Ἱστορία παρὰ Κ. Σάθα, Μέσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 246.

[35.](#) Ίάκωβος Ρ. Νερουλός, ἔνθ' ἄν. σ. 51, 173. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 517.

[36.](#) Νερουλός, ἔνθ' ἄν. σ. 53.

[37.](#) Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1907, σ. 39 ἔξ.

[38.](#) Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, σ. Ἀθ. Κ. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 166. Ε. Legrand, Bibliographie hellénique (XVII siècle) III, 417, 423-425.

[39.](#) Μ. Γεδεών, Νεοελληνικαὶ Βιβλιοθηκαὶ «Σωτήρ», Ἀθηνῶν, 1, 1877, σ. 55 ἔξ. Πρβλ. Ι. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, Ἐν Ναυπλίᾳ, 1834, σ. 64-5.

[40.](#) Μ. Μαλανδράκις, Ἡ Πατριαὶς Σχολή, Ἐν Ἀθήναις 1911. Α.Α. Dimitriewsky, Πατριακαὶ μελέται (ρωσιστὶ) Ἐν Κιέβῳ, 1894, σ. 108 ἔξ. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2, σ. 205.

[41.](#) Grigorovits-Barsky, Περιοδεῖα ἀνὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὰ ἔτη 1723-1747, (ρωσιστὶ) Ἐν Πετρούπολει, 1886, 11, 187 ἔξ.

[42.](#) Κλήμεντος Καρνάπα, Ἰάκωβος Πάτριος, Ἐν Ἱεροσολύμοις, 1907.

[43.](#) Α.Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Ἐν Πετρούπολει, 1891, 1, σ. 307.

[44.](#) Ι. Σακκελίωνος, Ἐπιστολαὶ Γερασίμου Ἱερομονάχου, Παρνασσός, 13, 1890, σ. 559 ἔξ. Α. Dimitriewsky, ἔνθ' ἄν. σ. 109 ἔξ. Αναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Χρυσασσός, 4, 592-3. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 65-6.

Ἀπὸ «Το Εἰκοσιένα» Παναγυρικοὶ Λόγοι Ἀκαδημαϊκῶν, ἔκδ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθῆναι 1977.

myriobiblos.gr

[Ἱστορία τοπικῶν καὶ αὐτόνομων ἐκκλησιῶν](#), [Βοηθητικοὶ κλάδοι](#), [Ἡ θρησκεία καὶ ὁ κόσμος](#), [Παιδαγωγικὴ Ἱστορία](#)

Портал [Богослов.Ru](#)
АНО "ЦИТ МДА".

Все права защищены 2007-2010.

При копировании материалов с сайта ссылка обязательна в формате:

Источник: [Портал Богослов.Ru](http://bogoslov.ru/).

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов публикаций.

Редакция открыта к сотрудничеству и готова обсудить предложения.

Rambler's
Top100

RU ИРИСТИАНСТВО